

УДК 101.1 : 159.922

ПОХОДЖЕННЯ І ПРИРОДА СВІДОМОСТІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ
Гоян І.М., доктор філософських наук, професор кафедри загальної та клінічної психології

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID ID 0000-0003-2548-0488

Email: ivigoian@gmail.com

Кичкирук Т. В., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID 0000-0003-4719-7923

Email: TatiyanaK@i.ua

Анотація. Проблема походження свідомості інтригує дослідників протягом століть. Кожний мислитель своєрідно тлумачив цю проблему, а відтак було запропоновано декілька концепцій походження свідомості. Це теологічна концепція, згідно з якою свідомість людини є Божим даром; дуалістична концепція, яка фокусується на тому, що наш розум не є тотожним нашому мозку; трудова концепція антропосоціогенезу, яка ґрунтується на тому, що матерія в своєму саморозвитку за певних умов породжує свідомість; еволюційні концепції (дарвінізм і неоламаркізм); духовний еволюціонізм П. Тейяр де Шардена; теорії поля свідомості, що інтерпретують свідомість як ідентичну полю в загальному розумінні (В. Келер, Б. Лібет), теорія електромагнітного поля свідомості; теорія єдиного поля свідомості Дж. Хагеліна; концепція єдиного інформаційного поля. Походження свідомості є однією з найскладніших загадок людського розуму через внутрішні концептуальні та теоретичні труднощі. Ми ще багато чого не знаємо про роботу мозку, про те, що лежить в основі його вищих функцій і людської свідомості. Однак, прогрес в цій області в останні роки очевидний. Свідомість неможливо пояснити, апелюючи тільки до одного напрямку наукового знання. Отже, сьогодні необхідно виробити новий міждисциплінарний підхід до створення нової теорії свідомості, яка зможе розкрити багатогранну природу людини і людства. Для подальшого розуміння феномену свідомості та її походження необхідна співпраця представників різних дисциплін, єдина платформа взаємодії всіх галузей знань. Метою статті є аналіз теорій походження і природи свідомості.

Ключові слова: свідомість, теологічна концепція, дуалістична концепція, антропосоціогенез, еволюція, теорія єдиного поля свідомості.

Актуальність. Феномен свідомості є однією з фундаментальних проблем філософії. Ця дивовижна здатність людей дозволяє їм пізнавати не тільки навколишній світ, але й самих себе; свідомість є обов'язковим компонентом всього, що ми сприймаємо і пізнаємо. Свідомість трактується як сфера суб'єктивних відчуттів, думок і почуттів, що створюють духовний світ людини та інтегрують її внутрішнє життя. Інколи свідомість інтерпретується як розум, ясне розуміння чогось, думка про щось. Розрізняють індивідуа-

льну та суспільну свідомість. Індивідуальна свідомість являє собою процес усвідомлення людиною явищ навколишнього світу і самої себе. Суспільна свідомість складає систему ідей, поглядів, що панують у певному суспільстві. Свідомість виступає також соціальним контактом людини з самою собою, в процесі якого відбувається формування певного уявлення про себе, створюється суб'єктивний образ свого Я. Проблема походження свідомості інтригує дослідників протягом століть. Кожний мислитель своєрідно тлумачив цю проблему,

а відтак було запропоновано декілька концепцій походження свідомості.

Аналіз досліджень і публікацій.

На думку Р. А. Сіба, справжня природа свідомості, її суб'єктивність та інтенціональність виходять за межі наукового пояснення. Він робить наголос на нелінійному механізмі виникнення свідомості та доходить висновку, що свідомість є природною, матеріальною і функціональною; вона розвинулась для адаптації людини в світі [31]. С. Чжан стверджує, що людська свідомість, ймовірно, виникла в процесі самоузгодженої еволюції фізичного всесвіту завдяки поступовому накопиченню здатності біологічних об'єктів використовувати внутрішню недетерміновану потенційність в глобальних нерівноважних фазових переходах, що постійно відбуваються в квантовому всесвіті [34].

В. Сігер підкреслює відмінності у поясненні природи свідомості між емпіричними устремліннями науки та метафізичними надіями філософів. На його думку, альтернативні гіпотези ставлять під сумнів ідею ХХ століття про те, що наука є лідером в остаточному поясненні реальності. Не заперечуючи можливостей науки в дослідженні зв'язку мозку та свідомості, а також емпіричних умов, що є підґрунтям свідомості, він заявляє, що «абсолютна реальність» дивиться нам всім в обличчя, і що істоти, які мають свідомість, є її частиною і не потребують «пояснення» з боку фундаментальної фізики в тому сенсі, в якому цього вимагає мейнстрімна точка зору» [28]. Для подальшого розуміння феномену свідомості та її походження необхідна співпраця представників різних дисциплін, єдина платформа взаємодії всіх галузей знань.

Метою статті є аналіз теорій походження і природи свідомості.

Результати. Відповідно до теологічної концепції [5; 23], свідомість людини є Божим даром: створюючи людину, Бог «вдихнув в неї дух живий», на-

діливши людину часткою божественного світла. Власне, людська свідомість з її першими проявами постає вже наслідком відомого зі Святого Письма гріхопадіння: саме через гріхопадіння людина почала розрізняти добро і зло і, отже, сприймати дійсність не цілісно, а фрагментарно, створивши світ бінарних опозицій. Ця концепція зводить людську свідомість до Абсолюту, не обмежуючи її аспектами індивідуального існування людини.

Дуалістична концепція підкреслює радикальні відмінності між свідомістю і матерією. Вона базується на тому, що світ складається з двох субстанцій – матеріальної та ідеальної. Субстанції створюють єдину систему, а всі феномени постають лише різними ступенями її єдності. На відміну від проponenta моністичної теорії свідомості Д. Деннета [13], П. Флері-Клеблер пропонує альтернативну дуалістичну теорію свідомості, яка узгоджується з досягненнями сучасної фізики і біології: «Реальність індивіда може бути зрозуміла тільки за допомогою дуалістичної теорії, яка розрізняє фізичну і суб'єктивну реальність, оскільки, використовуючи фізичні терміни, не можна ні описати, ні зрозуміти суб'єктивну реальність, а з іншого боку, використовуючи феноменологічні терміни, не можна описати або зрозуміти фізичну реальність» [15]. Дуалізм фокусується на тому, що наш розум не є тождним нашому мозку. Відтак, наш розум має духовний вимір, що включає свідомість і, можливо, він є вічним.

Трудова концепція антропосоціогенезу ґрунтується на тому, що матерія в своєму саморозвитку за певних умов породжує свідомість. За Ф. Енгельсом [14], природа створює умови, в яких можливе виникнення і розвиток розумного життя. Для мислителя розум, дух, що мислить, є атрибутом природи і розвивається він саме з розвитком матерії. Багато антропологів є прихильниками трудової концепції походження свідомо-

сті. Люди виявилися найменш захищеними природними істотами, і для виживання вони потребували знаходитись у соціумі, постійно спілкуватися і покращувати умови свого життя. Виготовлення знарядь праці вимагало досить розвинутого інтелекту. Зв'язок мислення, мови, руки є очевидним, а їхній розвиток призвів до розвитку свідомості.

Концепція еволюції представлена різними варіантами. Дарвінізм стверджує, що в результаті боротьби за існування і пристосування до умов навколишнього середовища відбувається удосконалення видів живих організмів, виникають психіка і людська свідомість [11]. Неоламаркісти ґрунтуються на ідеях Ж. Б. Ламарка і найчастіше пропагують або генетичний підхід до пояснення прогресу і спрямованості еволюції, або ектогенетичні погляди на розвиток пристосування організмів до умов зовнішнього середовища [4; 32].

Своєрідний духовний еволюціонізм розробив П. Тейяр де Шарден, який знаходився під впливом А. Бергсона [33]. П. Тейяр де Шарден вбачає в кожній складовій буття поєднання двох сторін: матерії та свідомості. Ця елементарна «свідомість» притаманна будь-якому виду матерії і є «енергією зростання», двигуном еволюційного процесу. Мислитель відкидає матеріалізм, дуалізм і спиритуалізм, визначаючи свою позицію як монізм. Єдність матерії та свідомості базується на тому, що матерія є матрицею духовного начала. Духовне начало є іманентним всьому сущому – воно виступає джерелом цілісності та існує у найменшій часточці матерії. У живій матерії свідомість набуває психічної форми, а в людині вона розвивається до самосвідомості. Свідомість є невід'ємною частиною всього еволюційного процесу, кульмінацією якого є людський дух. Все складні фізичні процеси і явища, що виникають у ході еволюції мозку, породжують все вищі форми

духу. Матерія, оживлена енергією, трансформується у дух. Людський інтелект і творчість впливають із самої природи Всесвіту, який сам по собі розумний і творчий. Іншими словами, людський дух – це космос, який набув свідомості [1; 12].

Теорії поля свідомості інтерпретують свідомість як ідентичну полю в загальному розумінні. Свідомість має не тільки тривалість, але і розширення у просторі. Тобто, свідомість ідентична певному аспекту фізичного поля, в якому властивість, що існує в кожній точці певної області континууму простору, об'єктивно вимірюється. В окремих теоріях свідомість тлумачиться як ідентична гіпотетичному нефізичному полю, яке має розширення в просторі. Серед них можна відлити теорію поля В. Келера [20], теорію свідомості Б. Лібета [21], теорію електромагнітного поля свідомості [6; 24; 25].

Теорії поля свідомості також представлені у вченнях, які виходять за природничо-наукові межі. Мова йде про філософію глобальної (універсальної) свідомості. Найдавніші письмові джерела, що свідчать про це – Веди, у яких мова йде про всеохоплююче поле чистої свідомості, універсальне Я (Брахман, Атман). Саме це універсальне поле свідомості є єдиною причиною всіх фізичних явищ і включає в себе всі індивідуальні свідомості. Досвід практичного єднання з універсальною свідомістю описаний як представниками східних релігійно-філософських шкіл, так і західною містичною традицією [7; 9].

Р. М. Баке [3] та В. Джеймс [17] стверджували, що містичне єднання з універсальною свідомістю стало джерелом усіх основних релігій. Питання у тім, чи справді архетипний містичний досвід усвідомлення того, що «все є одним», підтверджує об'єктивне існування універсальної свідомості, чи подібний досвід є результатом тимчасової дисфункції мозку.

Серед сучасних теорій глобальної свідомості вирізняється теорія єдиного поля свідомості Дж. Хагеліна, яка стверджує, що свідомість тотожна її власній ідіосинкратичній математичній версії ймовірно існуючого єдиного поля [16]. Ідея універсальної свідомості знаходить паралелі у концепціях загального порядку Д. Бома [2], колективного несвідомого К. Г. Юнга [18], свідомого всесвіту Д. Радіна [27], гіпотези Геї Дж. Лавлока [22].

Концепція єдиного інформаційного поля стверджує, що всі процеси світу супроводжуються обміном інформацією. Тому логічно припустити, що існує єдине поле інформації в усіх світових процесах і явищах. Людська свідомість – один із проявів інформаційних процесів, можливо, найяскравіший. Людську свідомість не можна звести до інформації, але вона має до неї безпосереднє відношення. Зазначена концепція фіксує факт існування такого відношення, до того ж вона пояснює зв'язок свідомості з мозком людини. Вона стверджує, що людський мозок подібний до приймача: його деталі необхідні для прийому радіохвиль, але вони не мають нічого спільного з їхнім змістом. Соціальне середовище та соціальна діяльність виконують функції «налаштування» мозку відповідно до необхідних параметрів дії, тому поза ними свідомість не виникає. К. Прібрам вважає, що мозок – це не пристрій для зберігання інформації, а система налаштування, яка працює за принципом голографії. Він припускає, що мозок може інтерпретувати отримувану від органів чуттів інформацію. Волокна нервових клітин «оцифровують» інформацію, що надходить, і зберігають дані в цьому форматі. Мозок розшифровує сліди пам'яті, відновлюючи різкість вихідного зображення (як у випадку голограми). На основі голографічної парадигми К. Прібрам [26] запропонував «хвильову теорію реальності», згідно з якою мозок

конструює картину нашого «конкретного» світу, інтерпретуючи випромінювання іншого, первинного рівня реальності, що існує поза простором і часом [8]. Концепцію єдиного Всесвіту розвинуто в теорії морфогенетичного (морфічного) поля Р. Шелдрейка [29; 30]. Все існуюче еволюціонує і допомагає в цьому одне одному. Р. Шелдрейк стверджує, що цілісним світ робить ще не виявлене наукою поле, яке об'єднує Всесвіт у єдиний інформаційний простір. За Р. Шелдрейком, мозок людини або тварини сам по собі не містить ані пам'яті, ані знань. Все це знаходиться в морфогенетичних (морфічних) полях. Мозок у разі необхідності налаштовується на певне поле так само, як радіоприймач на радіохвилю.

Висновки. Походження свідомості є однією з найскладніших загадок людського розуму через внутрішні концептуальні та теоретичні труднощі. Свідомість неможливо пояснити, апелюючи тільки до одного напрямку наукового знання. Сьогодні необхідно виробити новий міждисциплінарний підхід до створення нової теорії свідомості, яка зможе розкрити багатогранну природу людини і людства [10]. Ми ще багато чого не знаємо про роботу мозку, про те, що лежить в основі його вищих функцій і людської свідомості. Однак, прогрес в цій області в останні роки очевидний. Можливо, в майбутньому вчені наблизяться до розкриття однієї з найбільших загадок людства і створять теорію, яка, за словами К. Коха, «задовільно пояснить головну таємницю нашого існування: як трифунтовий орган, що має консистенцію тофу, породжує відчуття життя» [19].

References

1. Bedogne V. F. (2008). *Evolution of Consciousness: The Philosophy of Pierre Teilhard de Chardin and the Evolutionary Transformation Unfolding Within Us (Threshold to Meaning)*. Wipf & Stock Publishers, 190.

2. Bohm D. (1984). *Causality and Chance in Modern Physics*. London: Routledge and Kegan Paul, 264.
3. Bucke R. M. (2010). *Cosmic Consciousness: A Study in the Evolution of the Human Mind*. Martino Publishing, 338.
4. Burkhardt R. (2013). Lamarck, Evolution, and the Inheritance of Acquired Characters. *Genetics*, 194(4), 793-805.
5. Carter B. (2010). Ralph Cudworth and the theological origins of consciousness. *History of the Human Sciences*, 23(3), 29–47.
6. Charman, R. (1997). The field substance of mind – a hypothesis. *Network*, 63, 11-13.
7. Danylova, T. (2014). Approaching the East: Briefly on Japanese Value Orientations. *Research Revolution. International Journal of Social Science & Management*, 11(8), 4–7.
8. Danylova T. (2014). Eastern Spiritual Traditions through the Lens of Modern Scientific Worldview. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 5, 95–102
9. Danylova T. V. (2017). Searching for the True Self: The Way of Nondual Wisdom. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 12, 7-15. doi 10.15802/ampr.v0i12.119069.
10. Danylova T. V. (2017). Eastern Mysticism and Timothy Leary: Human Beyond The Conventional Reality. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 11, 135–142. doi 10.15802/ampr.v0i11.105498.
11. Darwin, C. (2018). *On the Origin of Species By Means of Natural Selection*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 90.
12. Delio, I. (2008). *Christ in Evolution*. Orbis Books, 228
13. Dennett D. D. (1993). *Consciousness Explained*. London: Penguin, 528.
14. Engels, F. (1950). *The Part Played by Labor in the Transition from Ape to Man*. New York: International Publishers, 23.
15. Flury-Kleubler, P. (2004). A Dualistic Theory of Consciousness. *NewDualism*. Retrieved from <https://www.newdualism.org/papers/P.Flury-Kleubler/Consciousness.pdf>
16. Hagelin, J. (1987) Is consciousness the unified field? A field theorist's perspective. *Modern Science and Vedic Science*, 1, 29–87.
17. James, W. (2009). *The Varieties of Religious Experience: A Study In Human Nature*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 284.
18. Jung, C. G. (1980). The Archetypes and The Collective Unconscious. Read, H., Fordham, M., Adler, G., McGuire, W. (Eds). *Bollingen Series XX. The Collected Works of C.G. Jung. Complete Digital Edition*. Volume 9, Part 1. Princeton University Press, 589. Retrieved from <https://www.jungiananalysts.org.uk/wp-content/uploads/2018/07/C.-G.-Jung-Collected-Works-Volume-9i -The-Archetypes-of-the-Collective-Unconscious.pdf>.
19. Koch, C. (2018). What is Consciousness? Scientists are beginning to unravel a mystery that has long vexed philosophers. *Scientific American*. Retrieved from <https://www.scientificamerican.com/article/what-is-consciousness/>
20. Köhler, W. (1940). *Dynamics in psychology*. New York: Liveright, 158.
21. Libet, B. (1994). A testable field theory of mind-brain interaction. *Journal of Consciousness Studies*, 1(1), 119-126.
22. Lovelock, J. (2000). *Gaia: A New Look at Life on Earth*. Oxford University Press, 176.
23. Maher, M. (1908). Consciousness. *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. Retrieved from <http://www.newadvent.org/cathen/04274a.htm>

24. McFadden, J. (2002), Synchronous firing and its influence on the brain's electromagnetic fields: evidence for an electromagnetic field theory of consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 9(4), 23–50.
25. Pockett, S. (2000). *The nature of consciousness: a hypothesis*. Lincoln, Nebraska: iUniverse, 190.
26. Pribram, K. (1971). *Languages of the Brain: Experimental Paradoxes and Principles in Neuropsychology*. CA: Brandon House, 432.
27. Radin, D. I., Nelson, R. D. (1989). Evidence for consciousness-related anomalies in random physical systems. *Foundations of Physics*, 19(12), 1499-1514.
28. Seager, W. (2006). The Emergence of Consciousness. *Philosophic Exchange*, 36(1), Article 3.
29. Sheldrake, R. (2002). *Seven Experiments That Could Change the World: A Do-It-Yourself Guide to Revolutionary Science (2nd Edition with Update on Results)*. Paris: Park Street Press, 320.
30. Sheldrake, R. (2009). *Morphic Resonance: The Nature of Formative Causation*. Paris: Park Street Press, 352.
31. Sieb, R. A. (2004). The emergence of consciousness. *Medical Hypotheses*, 63(5), 900–904. DOI: 10.1016/j.mehy.2004.04.005.
32. Singer, E. A. (2009). A Comeback for Lamarckian Evolution. *MIT Technology Review*. Retrieved from <https://www.technologyreview.com/2009/02/04/216134/a-comeback-for-lamarckian-evolution/>
33. Teilhard de Chardin, P. (1976). *The Phenomenon of Man*. Harper Perennial, 320
34. Zhang, X. (2011). The Emergence of Consciousness in the Quantum Universe. *General Physics*. Cornell University. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/1103.1651>

THE ORIGIN AND NATURE OF CONSCIOUSNESS: PROBLEM STATEMENT

Hoian I., Kychkyruk T.

Anotation. The problem of the origin of consciousness has intrigued researchers for centuries. Every thinker has interpreted this problem in a unique way, and therefore several concepts of the origin of consciousness have been proposed. There are: the theological concept according to which human's consciousness is a gift of God; the dualistic concept that focuses on the fact that our mind is not identical with our brain; the labor concept of anthroposociogenesis, which is based on the fact that matter in its self-development under certain conditions generates consciousness; the evolutionary concepts (Darwinism and Neo-Lamarckism); the spiritual evolutionism of P. Teilhard de Chardin; the filed theories of consciousness, which interpret consciousness as identical to the field in the general sense (W. Köhler, B. Libet), the electromagnetic field theory of consciousness; J. Hagelin's unified field theory of consciousness; the concept of a single information field. The origin of consciousness is one of the most puzzling mysteries of the human mind due to the inherent conceptual and theoretical difficulties. We still do not know much about the work of the brain; we do not know exactly what underlies its higher functions and human consciousness. However, in recent years, the progress in this area is evident. Consciousness cannot be explained by appealing to the only one area of scientific knowledge. Therefore, today, it is necessary to develop a new interdisciplinary approach to the new theory of consciousness, which will reveal the multifaceted nature of a human and humanity. Further understanding of the phenomenon of consciousness and its origin requires the cooperation of representatives of different disciplines, the creation of the unified platform for interaction between all

branches of knowledge. The purpose of the article is to analyze the theories of the origin and nature of consciousness.

Keywords: consciousness, theological concept, dualistic concept, anthroposociogenesis, evolution, unified field theory of consciousness.